

Sémanticko-pragmatické aspekty politické korektnosti v interkulturním diskursu

JAROSLAV IZAVČUK

UNIVERZITA JANA EVANGELISTY PURKYNĚ, ÚSTÍ NAD LABEM

ČESKÁ REPUBLIKA

Abstrakt:

Příspěvek zkoumá užití, sémantické posuny i možné axiologické aspekty politické korektnosti ve vztahu k mediální reflexi Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích (1997); postuluje sémantickou klasifikaci termínů inkriminovaného jevu, nejen v českém mediálním prostředí, ale i ve vybraných evropských jazycích. Analyzuje rovněž možné pragmatické aspekty politické korektnosti, a sice míru expresivity (negativní, depreciativní, pozitivní) a všímá si i pojmů bezpříznakových.

Klíčová slova: sémantika, sémantický posun, politická korektnost, interkulturní diskurs, Česko-německá deklarace, vyhánění.

Intercultural Discourse on Some Semantic-Pragmatic Aspects of Political Correctness

Abstract:

The talk focuses on the usage, semantic shifts and some axiological aspects of political correctness as illustrated on the case study of the media discourse on the Czech-German Declaration of Mutual Relations (1997). It also considers this issue as reflected in other European languages. The talk explores the pragmatic aspects of the given phenomenon, and its degree of expressiveness (negative, positive, neutral) in particular.

Keywords: semantics, semantic shifts, political correctness, intercultural discourse, Czech-German Declaration, expulsion

1 Úvod

Záměrem této práce je reflektovat a analyzovat snahy o to jak politicky korektně pojmenovat hromadné vysídlení československých Němců po druhé světové válce. A to v souvislosti s vývojem (diachronní) i soudobým (synchronní) stavem politické korektnosti v pojmenovávání historické zkušenosti, konkrétně v Česko-německé deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji (dále jen Česko-německá deklarace) a to s vývojem kulturně-sociálního kontextu, v němž jazyk funguje. To pak

chceme dokumentovat zejména na konkrétních příkladech lexikálních jednotek určitého typu svébytně české a německé provenience. Nejen to. Jelikož nejde o téma v českém prostředí důkladně a široce zpracované a zpracovávané, zaměřujeme se především na výskyt, možnosti aplikace dosažených poznatků v těch oblastech, jimiž se synchronní i diachronní lexikologie, pragmatika, sémantika, resp. sémaziologie zabývají. K tomu patří též důraz na komparaci českého jazykového prostředí s jazykovým prostředím zemí dotčených vysídlením podle závěrů Postupimské konference z roku 1945.

Protože předmětem této práce je především rovina lexikální, tj. lexikální jednotky, popř. jejich soubory vymezené určitými vztahy, je pro naše zkoumání relevantní sémantika lexikální, někdy též u nás nazývaná sémaziologií. Diachronii pak chápeme jako výsledek srovnání aplikace strukturního zkoumání určitého souboru jevů (v našem případě jednotek českého lexikálního systému) přinejmenším dvou odlišných časových rovin. Diachronní lexikální sémantiku (sémaziologii) takto chápanou chceme užívat jako určitý způsob zkoumání, deskripce a explikace lexikálních jednotek (a mimojazykových entit jimi pojmenovaných), zejména v konkrétních historických a socio-kulturních kontextech a jejich vývojových souvislostech.

Zájem o takové zkoumání nemusí být motivován jen lingvisticky, zajímají nás změny celkové mimojazykové, tj. kulturně-sociální povahy, a změny významové i formální skladby lexikálních jednotek; důležité jsou rovněž změny pojmového zpracování označované skutečností. V neposlední řadě lze tento aspekt přiřadit v širším slova smyslu k faktorům psychickým, resp. sociolingvistickým, jimiž se podrobněji zabýváme v oddíle o pragmatice.

U nás se s tímto pojmem setkáváme ponejprve v devadesátých letech 20. století, a to zejména v domácí publicistice, např. Ota Ulč ve Tvaru (ULČ 1998: 9). Inspirace přichází ze Spojených států a Spojeného království, kde se politická korektnost začíná uplatňovat víceméně jako reakce na emancipační snahy šedesátých let. Historiografie 20. století je stále silněji omezována vyčerpaností čím dál uzavřenějšího a zpracovanějšího korpusu faktografického; proto hledá zdroje poznání nové, byť v prvním plánu nikoli primárně historiografické povahy. Náš zájem se tak programově stává interdisciplinárním: přes přístup pragmatický, rozvíjí tím poznání sémantické, respektive sémaziologické a axiologické, začleňuje je však do systematiky poznání jako jeho součást, nikoli jen jako prostředek k němu.

Po úvodních shrnutích se na konkrétním materiálu budeme snažit doložit postulovaná východiska. Zdrojem zkoumaných pojmů jsou publicistické texty vesměs české provenience a historické dokumenty vztahující se k inkriminované Deklaraci.

Předpokládáme, že uvedená lexika (vyhnání/vyhánění československých Němců) za daných okolností a v daném kontextu fungují v jistém nociónálním významu, přičemž jejich pragmatická složka - expresivita - může být buď zachována, ovšem axiologicky

nejednoznačná: negativní až depreciativní či pozitivní. Některá pojmenování (např. odsun československých Němců) mohou zůstat bez specifikujícího axiologického atributu, bezpříznaková.

Pro účely naší analýzy je středem naší pozornosti toliko preambule Česko–německé deklarace, konkrétně články II a III:

II

Německá strana přiznává odpovědnost Německa za jeho roli v historickém vývoji, který vedl k Mnichovské dohodě z roku 1938, k útěku a vyhánění lidí z československého pohraničí, jakož i k rozbití a obsazení Československé republiky. Lituje utrpení a křivd, které Němci způsobili českému lidu nacionálněsocialistickými zločiny. Německá strana vzdává čest obětem nacionálněsocialistické vlády násilí a těm, kteří této vládě násilí kladli odpor.

*Německá strana si je rovněž vědoma, že nacionálněsocialistická politika násilí vůči českému lidu přispěla k vytvoření půdy pro **poválečný útek, vyhánění a nucené vysídlení**.*

III

*Česká strana lituje, že poválečným **vyháněním**, jakož i **nuceným vysídlením** sudetských Němců z tehdejšího Československa, vyvlastňováním a odnímáním občanství bylo způsobeno mnoho utrpení a křivd nevinným lidem, a to i s ohledem na kolektivní charakter přisuzování viny. Zejména lituje excesů, které byly v rozporu s elementárními humanitárními zásadami i s tehdy platnými právními normami, a nadto lituje, že bylo na základě zákona č. 115 z 8. května 1946 umožněno nepohlížet na tyto excesy jako na bezprávné a že následkem toho nebyly tyto činy potrestány.*

V německé verzi pak:

II

Die deutsche Seite bekennt sich zur Verantwortung Deutschlands für seine Rolle in einer historischen Entwicklung, die zum Münchner Abkommen von 1938, der Flucht und Vertreibung von Menschen aus dem tschechoslowakischen Grenzgebiet sowie zur Zerschlagung und Besetzung der Tschechoslowakischen Republik geführt hat. Sie bedauert das Leid und das Unrecht, das dem tschechischen Volk durch die nationalsozialistischen Verbrechen von Deutschen angetan worden ist. Die deutsche Seite würdigt die Opfer nationalsozialistischer Gewaltherrschaft und diejenigen, die dieser Gewaltherrschaft Widerstand geleistet haben.

*Die deutsche Seite ist sich auch bewußt, daß die nationalsozialistische Gewaltpolitik gegenüber dem tschechischen Volk dazu beigetragen hat, den Boden für **Flucht, Vertreibung** und **zwangsweise Aussiedlung** nach Kriegsende zu bereiten.*

III

*Die tschechische Seite bedauert, daß durch die nach dem Kriegsende erfolgte **Vertreibung** sowie **zwangsweise Aussiedlung** der Sudetendeutschen aus der damaligen*

Tschechoslowakei, die Enteignung und Ausbürgerung unschuldigen Menschen viel Leid und Unrecht zugefügt wurde, und dies auch angesichts des kollektiven Charakters der Schuldzuweisung. Sie bedauert insbesondere die Exzesse, die im Widerspruch zu elementaren humanitären Grundsätzen und auch den damals geltenden rechtlichen Normen gestanden haben, und bedauert darüber hinaus, daß es aufgrund des Gesetzes Nr. 115 vom 8. Mai 1946 ermöglicht wurde, diese Exzesse als nicht widerrechtlich anzusehen und daß infolge dessen diese Taten nicht bestraft wurden.

(Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji. URL: http://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html.)

2 Aspekty jazyka. Vid

Během práce na textu prohlášení Česko-německé deklaraci se o jazykových problémech mluvilo dost často a dost nahlas: dokonce za vinu se jazyku (jazykům) vlastně kladla neschopnost či neochota najít společnou řeč. To lze stěžít někomu zazlívát: vždyť šlo o letitý kámen úrazu – o historické faktum, které se v češtině pojmenovává *odsun*, v němčině (*die*) *Vertreibung*.

Jak pojmenovat co nejvěcněji a nejvýstižněji akt násilného vystěhování československých Němců po druhé světové válce, což bylo v Čechách téma dost aktuální už od počátku devadesátých let. Odsun se svým významem „hromadné přepravení/odeslání pryč“ (HOLUB, KOPEČNÝ 1952: 164) neobsahoval aspekt nucenosti, nedobrovolnosti pro „odsunuté“ a vůbec už nebral zřetel k zločinům a násilnostem takzvaného „odsunu divokého“; naproti tomu *Vertreibung* (vyhnání) obsahuje prvek expresivity a hodnocení a priori, které smazává zřetel k dobovým kontextům.

Při práci na textu prohlášení muselo být zřejmé, že oba termíny jsou pro obě protistrany nepřijatelné. Protože vůle německé strany setrvat na vlastním zavedeném pojmenování se ukázala neochvějná, zvolila česká strana taktiku chytré horákyňe: řešení našla v gramatické kategorii vidu.

Slovesný vid je doménou slovanských jazyků: je to schopnost slovesa vyjadřovat dokonanost či nedokonanost, popř. opakovanost děje. Německé *treiben* tak po česku znamená jak „hnát“, tak „honit“ - Avšak ne vždy potřebují jazyky tytéž kategorie, aby mohly plnit své funkce.

Skonanost či neskonanost (perfektivitu, resp. imperfektivitu) děje vyjadřuje moderní němčina především prostředky slovtvornými: jedněmi z nejdůležitějších jsou předpony. Například pro nás důležitý prefix *ver-* nese kromě svého lexikálního významu také příznak skutečnosti, hotovosti; dokladem budiž třeba *Vernichtung* (zničení, tedy ovšem definitivní), anebo *Vergangenheit*, jež znamená jednak minulost, jednak (jako gramatický termín) skonaný minulý čas, perfektum (HORÁLEK 2002: 81)

Vertreibung tedy nelze adekvátně přeložit jako „vyhánění“: tomu by v němčině odpovídalo spíš *Austreibung* (např. *Austreibung der bösen Geister* znamená „vyhánění zlých duchů“). Obě německé předpony víceméně odpovídají českému *vy-*, ovšem *aus-* vyjadřuje spíš procesualitu a směr „cíleně někam“, zatímco *ver-* směr „odněkud (definitivně) pryč“ (HORÁLEK 2002: 81).

Významový rozdíl mezi vyhnáním a vyháněním netřeba vysvětlovat. Odbornická pedanterie nás vede k závěru, že v položce *Vertreibung* – *vyhánění* hovoří obě deklarující strany o něčem jiném; a můžeme dodat, že si toho jistě byly a jsou vědomy. Důležitější teď bude doložit, že to deklaraci na ceně nic neubírá.

3 Odsun, vyhnání

Spor o to, jak pojmenovat hromadné vysídlení československých Němců po druhé světové válce, naplno propukl ve chvíli, kdy byl zveřejněn text smlouvy mezi ČSFR a SRN: v její preambuli se namísto tradičně užívaného výrazu *odsun* objevilo *vyhnání*. Spor o pojmenování se stupňoval i po podepsání smlouvy a bylo zřejmé, že potrvá až do jejího ratifikování parlamentem. Mezi sdělovacími prostředky se otázkou nejsoustředěněji zabývalo *Právo*. Zajisté tu nešlo a nejde pouze o pojmenování určité historické reality, ale především o to, jak ji vůbec pojímat a hodnotit: zda tradičně, ve výlučném kontextu druhé světové války, s morálkou touto válkou deformovanou, anebo v rovině obecnější, jako fenomén podléhající morálním kritériím nadčasovým. Pojmenování se pak mělo stát symbolem, znakem obecně přijatého hodnocení. Napsalo-li *Právo* v titulku 26.3., že „odsun vyhnáním nebyl“ (KOVÁŘÍK 1992: 14), převažoval zde zřetel axiologický nad denotačním pojmenovacím: nešlo o to, co čím bylo nebo nebylo, nýbrž jak to nazírat. Navíc vzhledem k tomu, že se zde jedná o výraz z právního dokumentu, vystupuje do popředí zřetel třetí, pragmatický: co může z přijatého termínu vyplynout, k čemu zavazuje. Potud lze obavy *Práva* a dalších odpůrců chápat, ať si o nich jinak myslíme cokoliv. Protože však uvedený spor daleko přesahuje kontext smlouvy a zasahuje do vědomí širokého okruhu lidí, neuškodí zamyslet se nad problémem podrobněji právě z pojmenovacího hlediska a analyzovat ho sémanticky.

Od chvíle, kdy se začal (už v průběhu války) projekt hromadného vystěhovávání sudetských Němců ventilovat, mluvilo se o něm jako o odsunu nebo transferu (tj. přesunu). Z hlediska axiologické funkce jsou obě slova víceméně neutrální. To souvisí jak s relevantními sémantickými funkcemi předpony *od-* (v tomto případě vyjadřuje vzdálení či vzdalování od něčeho), respektive *pře-* - ta zde vyjadřuje posun nebo nové umístění v prostoru (MACHEK 1930: 74), tak s významovým základem slovesa *sunout*, tj. pohybovat pomalým, vleklým pohybem (MACHEK 1930: 74). Primární významy sloves *odsunout*, *přesunout* ovšem z děje sunutí (MACHEK 1930: 74) vycházejí, srovnej odsun, přesun vagónů); teprve odvozené významy se objektivě

spojují s lidskými kolektivy (odsun raněných, přesun vojska). Nikoli náhodou se setkáváme se slovesy *odsunout*, *přesunout* (a od nich odvozenými deverbativy *odsun*, *přesun*) v daném významu nejčastěji ve vojenských kontextech. Český pojmenovací úzus do té doby jiné kontexty hromadného přemísťování „živé síly“ neznal – alespoň z domácího prostředí ne. Zároveň pak je průnik vojenských termínů do civilní sféry nezanedbatelným svědectvím toho, v jaké době se nový „přemísťovací“ projekt rodil.

4 Hledá se politicky korektní termín: odsun nebo vyhánění?

Není snad sporu o tom, že výrazy *odsun* či *transfer* jsou – užívané v souvislosti s vysídlením Němců z ČSR – politicky korektní, eufemistické. Eufemismy, jak víme, slouží k nahrazení nepříjemného nebo příliš drsného pojmenování něčím zmírňujícím, zjemňujícím. Slova *odsun* a *transfer* v sobě nenesou ani náznak informace, proč (a vůbec ne jak) k inkriminovanému aktu došlo: z jaké příčiny, z čí vůle a také (pro 3 miliony lidí hlavně) proti čí vůli. Přijetí těchto politicky korektních pojmů či eufemismů jistě usnadnila předchozí éra nacismu, pro niž byla nejeufemističtější pojmenování těchto nejobludnějších skutečností příznačná. Avšak pohodlná ochota osvojit si jisté pojmenovací postupy odráží dobovou schopnost osvojit si i metody jiné, nejazykové, reálné. Takovou metodou byl i „odsun“ sám, nejen způsoby jeho provádění.

Často se zdůrazňuje, že byl jen variantou toho, co nacisté zamýšleli s Čechy: že jsme se jím ovšem snížili k úrovni nacistických metod, o tom se už mlčelo. Není náhoda, že si na sakrifikované pojmenování *odsun* nikdy nedali sáhnout komunisté: jeho užití a zjednostraněné chápání jim zvláště po únoru 1948 dodávalo legitimitu – údajná historická nutnost diktatury proletariátu se zde ztotožnila se stejně oprávněnou nutností „konečného řešení“ sudetoněmecké otázky (nehledě na to, že násilné „odsuny“ nepohodlných etnických i sociálních skupin patřily k běžné stalinské praxi). To vše opravňovalo nadvládu „sovětů“ jako garanta nejen „historické nutnosti“ - ale i bezpečí před německou odvetou („revanšem“). A slovo *odsun* dostalo další mínus: nejenže nebylo s to poctivě, pravdivě a v úplnosti pojmenovat určitou realitu; stalo se profánním odůvodněním železné opony. Termínu *odsun* tedy není co litovat. Teď však ke slovu, jež je v preambuli smlouvy nahradilo – k *vyhnání*.

V Přítomnosti Jan Horálek (HORÁLEK 1992: 28) vyslovil názor, že pro svou expresivitu neměl ve smlouvě pojem *vyhnání* co pohledávat. Pokusíme se to trochu vyložit. Horálek se zmínil o sémantice slovesných předpon *od-* a *pře-*. Narážíme-li nyní na prepozici *vy-*, musíme zdůraznit, že je zde daleko výstižnější. Vyjadřuje (v daném okruhu významů) směřování z nějakého prostoru ven, a to přemístěným nebo odstraněním odněkud, přičemž zdůrazňuje směr „odněkud“ silněji než prepozice *od-* (předpona *pře-* ještě daleko méně). Navíc předpona *vy-* označuje ve velmi blízkých pojmenováních i význam, „aby se něco stalo prázdným“ např. vyliďnit (MACHEK

1968: 105) nebo „aby se zrušil výsledek předchozí kladné činnosti“ (např. vypřáhnout), popřípadě „provedení děje vedoucího k úplnému odstranění nebo zničení“ (vyhubit, vystřílet). Deverbativum (tj. od slovesa odvozené slovo) vybavené předponou *vy-* budete tedy vyhovovat daleko lépe než odsun či transfer. Proč tedy vadí *vyhnání*? Potíž není v předponě, nýbrž v tom „hnání“. Hnát znamená především „pobízet, nutit k běhu nebo útěku někam“ (HOLUB, KOPEČNÝ 1952: 164), a pak „posílat někam, nutit k nějaké činnosti (tj. i k odchodu)“. *Vyhnat* znamená především „přinutit (hnáním) k opuštění nějakého místa“ (HOLUB, KOPEČNÝ 1952: 164); v našem významu pak „přinutit k trvalému opuštění místa pobytu“ (HOLUB, KOPEČNÝ 1952: 164), (jako např. vyhnat z domu). Sloveso *vyhnat* tedy vyjadřuje daleko silněji způsob určitého působení než jeho směr. Podobně jako sloveso *vyhodit* ve významu „odklidit, odstranit vyloučit (ze zaměstnání, ze školy)“ (HOLUB, KOPEČNÝ 1952: 164). Míra expresivity zde potlačuje věcnou pojmenovací složku obsahu. Domníval-li se tedy např. *Právo* (KOVAŘÍK 1992: 14), že „slůvko [sic!] vyhnání patří do smlouvy dokonale“, lze o té dokonalosti silně pochybovat. Pozornému čtenáři neuniklo, že při snaze o co nejvěcnější pojmenování pojednávaného aktu užíváme výraz *vysídlení*.

Domníváme se, že je pojem *vysídlení* přesnější i výstižnější, jeho obsah dodatečně i axiologicky vyváženější. Proto by se zřejmě vyjímal i v preambuli československo-německé smlouvy lépe než *vyhnání*. Nedráždí ani nepodceňuje svou expresivitou a není přitom ani žádným eufemismem. V textu smlouvy se konečně mohl objevit s přívlaskem *násilné*, popř. *nucené*. Ostatně označení násilné *vysídlení* v tomto případě, podle slov poslance Mlynárika (HORÁLEK 1992: 28), běžně užívají historikové. Takové označení by na české straně nemuselo budit tolik rekriminujících obav, ani mezi Němci (i těmi *vysídlenými*) tak jitrivé evokace křivd. Těžko říci, proč k takovému či podobnému řešení nedošlo již na počátku debaty. Jistěže byla československá strana při jednání pod větším tlakem – šlo jí o uzavření smlouvy za každou cenu. V tomto případě by pak byla zaplacená cena zbytečná. Ale ani německé právní stylisty neomluvíme. Chápeme, že chtěli do oficiálního textu dostat pojmenování historicky adekvátnější a pravdivější; měli navíc oporu v anglickém *expulsion* (tj. *vyhnání*, *vypuzení*) z XII. článku Postupimské dohody. Ostatně pojmenování v jazycích zemí, z kterých byla německá menšina *vysídlena* právě na základě inkriminované dohody, nabízí zajímavé axiologické srovnání.

V polštině:

Wysiedlenia – odpovídá českému *vysídlení*

V holandštině:

Verdrijving - odpovídá českému *vyhnání*, *vysídlení*, *vykázání*, *vyloučení*, *vytlačení* až axiologicky značně expresivnímu pojmenování *vyvržení*, *vypuzení*, *zmišení*.

V rumunštině:

Stramutarea – odpovídá českému *přesídlení*, *relokaci*

V maďarštině:

Kitelepítése – vytlačení, odsunutí, vystěhování.

Ruský úzus označování inkriminované historické situace by neměl zůstat stranou, jelikož Rusko bylo jedním se signatářů Postupimské konference a mělo silný zahraničně politický zájem jak vyhnání německého obyvatelstva interpretovat, nehledě jak uvedeno výše, že násilné „odsuny“ nepohodlných etnických i sociálních skupin patřily k běžné stalinské praxi.

Депортация а изгнание – deportace a vyhánění

Удаление - vykořenění

Выгнание – odpovídá českému vyhnání

5 Závěr

Hledat společné pojmenování pro různě vnímanou, odlišně pamatovanou a nestejně hodnocenou skutečnost, to bude vždy těžké. Ale ze společně nacházených slov sestává i společný jazyk. Nezbyvá, než o něj usilovat – byť jen proto, abychom jednou dovedli příběhy našich historií vyprávět bez trpkosti a hněvu. Křivdy i triumfy historie nelze odestát ani napravit; avšak neměly by být ani zapomenuty: hledání společné řeči je i cestou k společné paměti. A k smíření také. Ovšem smířit se, to neznamená jen ustát v nepřátelství a dohodnout se; smíření je i aktem vyrovnání se s něčím, schopností přijmout to jako nutnost. Vlastně rezignací. Inkriminované poválečné „smiřování“ často není než nabádáním druhé strany, ať se hledí smířit s osudem. A nejráděj také hned rezignovat i na vlastní vidění historie.

My ale potřebujeme – mnohé ohlasy na obsah deklarace to (často nepřímou) dotvrzují – kus smíření dost jiného: my se potřebujeme smířit i s vlastní minulostí. Například umět si přiznat, že jsme právem vítěze – vítěze velmi tvrdého a pramálo velkorysého – udělali něco, co se mezi slušnými lidmi (i národy) dělat nemá. Jistě, mělo to velmi konkrétní kontext a za ten nesou odpovědnost především Němci; ani na to se nezapomíná. Jenže kontext jen vysvětluje - bohužel neomlouvá.

Literatura

BOZDĚCHOVÁ, Ivana/MAZÁLKOVÁ, Ivana (1994): Sociologicko-lingvistické harašení. In: Naše řeč, roč. 77, č. 4, s. 77.

BRADSHAW, Lynn (1997): Introduction to Sociolinguistics. Ústí nad Labem: PF UJEP.

- Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji. URL:
http://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html.
[cit. 25.8.2013]
- ČMEJRKOVÁ, Světa/HOFFMANOVÁ, Jana a kol. (2003): Jazyk, média, politika. Praha.
- HOLUB, Josef/KOPEČNÝ, František (1952): Etymologický slovník jazyka českého. Praha, s. 164.
- HORÁLEK, Jan (1992): Odsun, vyhnání. In: Přítomnost, roč. 1992, č. 3, s. 28.
- HORÁLEK, Jan (2002): Nejde jen o slova. Chomutov: Milenium, s. 80-81.
- HORÁLEK, Jan (2005): Diachronní sémantika a pragmatický význam. Ústí nad Labem, s. 29-33.
- JIRÁK, Jan/KÖPPLOVÁ, Barbara (2003): Média a společnost. Praha.
- KOVAŘÍK, Jiří (1992): O Česko-německém potýkání. In: Právo. roč. 30, č. 180, s. 14.
- LEECH, Geoffrey (1981): Semantics. The Study of Meaning. Mddx. Marmondsworth.
- MACHEK, Václav (1930) : Studie o tvoření slov expresivních. Praha, s. 74.
- MACHEK, Václav (1968): Etymologický slovník jazyka českého. Praha, s. 105
- NĚMEC, Igor (1968): Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha.